מעלות המדות — יג; מעלת הרחמנות ומדת אכזריות

בני, בואו ואלמדכם מעלת הרחמנות. דעו בני כי מעלת הרחמנות מעלה חשובה עד מאד, והיא מי"ג מדות שנתייחס בהן הבורא יתברך כעניין שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון וגו' והוא ברוך הוא מתנהג עם בריותיו במידת רחמים, כענין שנאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו. ואמרו חכמים באגדה ז"ל טוב ה' לכל ורחמיו על הכל, למה, שהן מעשיו, ומדותיו הוא לרחם על הכל.

בני, בואו וראו כמה גדולה מידת הרחמים, שכן לא היה העולם מתקיים עד ששיתף הקדוש ברוך הוא מידת הרחמים עם מידת הדין, כעניין שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, שכן אלהים מידת הדין, וכתיב אחר אומר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם שאין כאן אלא מידת רחמים בלבד, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהן שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. משלו חכמים משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו כוסות דקים, אמר המלך אם אני נותן בהן חמין מיד הן נבקעין, צונין מיד הן נקרשין, מה עשה המלך, עירב צונין בחמין ונתנן בהן ועמדו. כך אמר הקדוש ברוך הוא אם אני בורא עולם במידת רחמים בלבד הרי הם חוטאים גדולים. אם אני בורא אותו במידת הדין אינו יכול לעמוד, אלא הריני בורא אותו במידת הדין ובמידת רחמים והלואי יעמוד. ולא עוד אלא שהקדים מידת רחמים למידת הדין, שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים. וכן הוא אומר, זכור רחמיך ה' וחסדיך כי מעולם המה.

גדולה היא מידת הרחמנות לפני המקום, שכל המרחם על הבריות מביא טובה לעולם, שנאמר טוב ה' לכל, אימתי בזמן שרחמיו על כל מעשיו. כלומר בזמן שהבריות מרחמין זה על זה. ואמרו חז"ל למחר שנת בצורת באה והבריות מתרחמין אלו על אלו והקדוש ברוך הוא מתמלא עליהן רחמים. ועוד אמרו מאי דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך, כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים. אוי להן לרשעים שהן הופכין מידת הרחמים למידת הדין, שבכל מקום שנאמר ויראו ה' כי רבה רעת האדם בקרב הארץ ויאמר ה' אמחה את האדם. ואשריהן הצדיקים שהופכין מידת הדין למידת רחמים, שאין אלהים בכל מקום אלא מידת הדין, כמה שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם, והן הופכין אותו למידת הרחמים, שנאמר וישמע אלהים את נאקתם. ואומר ויזכר אלהים את נח. ומעלת הרחמנות אינה נמצאת אלא בחסידים, כענין שנאמר וימהר יוסף כי נכמרו רחמיו אל אחיו. ואמר חכם אחד, מן הנדיבות שיעמוד האדם במידת הרחמים.

גדולה היא החיבה שחיבב הקדוש ברוך הוא את ישראל שנתן להם הרחמים במתנה, שכך אמרו חז"ל שלש מתנות טובות יש ביד ישראל, בויישנין ורחמנין וגומלי חסדים. בויישנין דכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. ואמרו חז"ל זו בושה. רחמנין דכתיב ונתן לך רחמים ורחמך והרבך כאשר נשבע לאבתיך. וגומלי חסדים דכתיב ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבתיך.

גדולה היא מידת הרחמנות, שבזמן שישראל מרחמין זה על זה הקדוש ברוך הוא מרחם עליהן וגואל אותן שנאמר ברגע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך. שמא יאמר אדם אם אני מרחם על הבריות הרי ממוני מתמעט והולך וכלה, כבר מפורש על ידי שלמה טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל. וכן הוא אומר, נותן לרש אין מחסור וגו'.

אשריהן בעלי רחמנות שאין הקדוש ברוך הוא פוסק רחמיו מהן ומתנהג עמהם תמיד בחסד וברחמים והן נוצרין אותו כענין שנאמר אתה ה' לא תכלא רחמיך ממני חסדך ואמתך תמיד יצרוני. וראוי לכל בעל שכל לרחם על גופו ולחמול עליו כדי שיהיה בריא בגופו וחזק שיוכל לעבוד לבוראו. ואם התענית קשה לו אל יסגף עצמו בתענית שכן מצינו בנזיר על ידי שמצער עצמו מן היין נקרא חוטא, כענין שנאמר וכפר עליו מאשר חטא על הנפש. ואמרו חז"ל כל המיקל בסעודת הקזה מקילין לו מזונותיו מן השמים. [אך אם הוא מתענה על דרך תשובה כדי לשבר לבו ולהכניע יצרו שהוא ראוי והגון].

וכן ראוי לאדם להיות רחמני על אשתו ועל בניו ועל בני ביתו ביותר, מפני שהן תלויין בו והוא תלוי במי שאמר והיה העולם, כענין שנאמר גומל נפשו איש חסד ועוכר שאירו אכזרי.

בני, הוו רגילין במידת הרחמנות מפני שהיא מידה מיוחסת ויאות אל כל משכיל להתנהג בה כמו שאמר חכם אחד אשרי מי שליבותם מרחמים ונמוכים. ואמר עוד, מי שאינו מרחם יהיה מותו על יד מי שאינו מרחם.

ואף על פי שהזהרתי אתכם במידת הרחמנות, יש אנשים שאינן בני רחמנות ואסור להתנהג עמם במידת רחמנות. תדעו שאסור לרחם על הרשעים, שנאמר (ישעיהו כז, יא) כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו ויוצרו לא יחוננו. וכן הוא אומר ורחמי רשעים אכזרי, שכל המרחם על הרשעים לא די שאינו נקרא רחמן, אלא שנקרא אכזרי, שכך אמרו חז"ל כל מי שהוא רחמן על אכזרים סוף

שהוא נעשה אכזר על רחמנים, שכן מצינו בשאול על ידי שחמל על אגג אמר לו הקדוש ברוך הוא ולא תהא נוב עיר הכהנים כזרעו של עמלק. ואמרו חז"ל כל אדם שאין בו דיעה אסור לרחם עליו, שנאמר כי לאם בינות הוא על כן לא ירחמנו עושהו. ועוד אמרו כל הנותן פיתו לאדם שאין בו דיעה ייסורין באין עליו, שנאמר (עובדיה א, ז) לחמך ישימו מזור תחתיך אין תבונה בו. הלא תראו בני מה שאמרו חז"ל רועי בהמה דקה והגזלנין לא מורידין אותן לבוא ולא מעלין. אבל המינין והמסורות מורידין ולא מעלין, ומצוה לאבדם בידים, ואין מרחמין עליהן מפני שאינן בני רחמנו. וכן מצינו באדם אחד שמכר עצמו ללודים שבא לפני ר' אמי ורצה לפדותו ואמרו ליה רבנן לר' אמי והלא ראוהו אוכל נבילות, אמר להן שמא לתיאבון הוא אוכל, אמרו לו והלא פעמים ראוהו שיש לפניו ההיתר והאיסור ומניח ההיתר ואוכל האיסור, ואמר [ר'] אמי לאותו האיש לך לדרכך אינן מניחין אותי לפדותך. הרי כבר למדנו שאסור לרחם על הרשעים המורדים במקום ומתכוונין להכעיס. אוי להן לרשעים שמורדין בהקדוש ברוך הוא וממרין את דבריו, שהרב"ה שולח בהן מלאך אכזרי ודן אותם באכזריות, כענין שנאמר אך מרי יבקש רע ומלאך אכזרי ישולח בו.

ומהו הרחמנות, כך אמרו חז"ל איזהו רחמני, זה המלוה לעני בשעת דוחקו ואחר כך חוזר ונותן לו לשם מתנה, והמיצר על דאגת אחרים ובלבד שיהא ביתו פתוח לרווחה, ומחזיר אבידה בצינעה, ומרגיל אחרים למצות, והרגיל בגמילות חסדים. לכן בני הוו זריזין במידת הרחמנות מפני שהיא ממידות הבורא יתברך. והאלהים יצליחינו בה ברחמיו הרבים וחסדיו הגדולים.

ואחרי אשר היגענו עד כאן לספר בשבח מעלת הרחמנות ובעליה נספר בגנות האכזריות ובעליה כדי להחזירם למידת הרחמנות בע"ה.

דעו בני כי מידת האכזריות היא מן המידות הרעות והמגונות, ואינה נמצאת לא באנשים חשובים ולא בחסידים ואנשים מעשה, כי אם ברשעים ואויבי ה' כענין שנאמר אכזריות חימה ושטף אף ומי יעמוד לפני קנאה. ובכל מקום שהאכזריות מצויה אין הרחמנות מצויה, והקדוש ברוך הוא נפרע מהן באכזריות שכן מצינו באנשי סדום שעל ידי שהיו אכזרים נידונו באכזריות כענין שנאמר הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה. מתחילה פסק עליהן הדין לכלייה. ומנין שנידונו באכזריות, שנאמר וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים.

ומהו אכזריות, כך אמרו חז"ל זה המפזר מעותיו בחמתו, והקורע בגדיו מחמת כעסו, והמתאכזר על בניו ועל אשתו ועל בהמתו, שנאמר יודע צדיק נפש בהמתו. ורחמי רשעים אכזרי.

שבעה מיני רשעים הן, וכל המתאכזר באחת מהן עליו הכתוב אומר אוי לרשע רע. וכי איזהו רשע שהוא טוב אלא זהו האכזרי שהוא רע לשמים ורע לבריות שהוא שקול כנגד כולן, שנאמר ורחמי רשעים אכזרי. רשע אין כתוב כאן, אלא רשעים. ואילו הן שבעה רשעים, עז פנים שנאמר העז איש רשע בפניו, השיני לוה ואינו משלם שנאמר לוה רשע ולא ישלם וגו', השלישי המדבר אחת בפה (ואחר) [ואחת] בלב שנאמר אל תמשיכיני עם רשעים ועם פועלי און דוברי שלום עם ריעיהם ורעה בלבבם, הרביעי המתהלל ברשע שנאמר כי הילל רשע על תאות נפשו וגו', החמישי מי שיש בו שנאת חנם, שנאמר נפש רשע איותה רע וגו', השישי רודף צדיק שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו, ורשע מכולם אכזרי זה המתפנק כנגד העניים, ומעכב את הרבים מלעשות דבר מצוה והטורף נפשו בכותל, עליו הכתוב אומר ובעל חימה רב פשע.

אוי להן לאכזרין שמתאכזרין על הבריות שהקדוש ברוך הוא מתאכזר עליהן ומתנהג עמהן באכזריות ומביא עליהן ייסורין קשין. צאו וראו מרבינו הקדוש עליו השלום שהיה מחסידי עליון ועל שנתאכזר הביא עליו הקדוש ברוך הוא ייסורין קשין. אמרו פעם אחת היו מוציאין עגל אחד לשחיטה וברח אותו העגל תחת טליתו של רבינו הקדוש, ואמר זיל כי לכך נוצרת, ואמרו מן השמים הואיל ואינו רחמני נביא עליו ייסורין, והביאו עליו ייסורין קשים עד שכשהיה צועק היה נשמע קול צעקתו יותר מצעקת שעטת סוסיו. ונתרפא על ידי רחמנות שפעם אחת שפחתו היתה מטאטאה הבית והיתה מטאטאה גם את הזבובים והורגתם ואמר לה רבינו הקדוש הנח להן, ורחמיו על כל מעשיו כתיב. ואמרו מן השמים, הואיל והוא רחמני כדיי הוא לרחם עליו, ונתרפא. והלא דברים קל וחומר, ומה זה שהיה חסיד וקדוש כך שאר בני אדם שמתאכזרין על אחת כמה וכמה. ונאמר כי מידת האכזריות היא ממידות חיות היער. ומן המידה המגונה הזאת יוצאת הנקימה ונטירת השנאה בלב שהתורה הזהירה עליהן כענין שנאמר לא תקום ולא תטור את בני עמך וגו'. וכן הזהיר שלמה בחכמתו ואמר בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך.

בני, הוו זהירין מאד במידת האכזריות, שכל המתאכזר על הבריות הבריות מתאכזרין עליו, והכל מלמדין עליו קטיגוריא, והכל מתירין את דמו ומתאכזרין עמו, כענין שנאמר כאשר עשית יעשה לך גמולך ישוב בראשך. וכן הוא אומר (ישעיהו כז, ח) בסאסאה בשלחה תריבנה, במידה שאדם מודד בה מודדין לו. לכן בני, התרחקו מן המידה המגונה הזאת ואל תתעו בנתיבתה. ומן השמים ירחמו עלינו כהמון רחמיו וחסדיו הרבים: